

The background of the slide features a close-up of a globe showing the continents of Africa and Europe. In the foreground, a large, light-colored wooden chess piece, likely a king or queen, is partially visible on the left side. The overall lighting is soft, and the colors are muted, giving it a professional and academic feel.

ΚΕΔΙΣΑ KEDISA

ΚΕΝΤΡΟ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ
CENTER FOR INTERNATIONAL STRATEGIC ANALYSES

Η επίδραση της θαλάσσιος ισχύος στην εξελικτική πορεία του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους και η καθοριστική συμβολή της απώλειας αυτής, στην εδαφική συρρίκνωση, τον μαρασμό και την πτώση της υπερχιλιετούς αυτοκρατορίας

Ζαφείριος Καραβίας

Ερευνητική Εργασία Νο. 18

**Η επίδραση της θαλάσσιος ισχύος στην εξελικτική πορεία
του Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους και η καθοριστική
συμβολή της απώλειας αυτής, στην εδαφική συρρίκνωση,
τον μααρασμό και την πτώση της υπερχιλιετούς
αυτοκρατορίας**

Ζαφείριος Καραβίας

Απόφοιτος του Τμήματος Πολιτικής Επιστήμης & Διεθνών Σχέσεων του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου και κάτοχος μεταπτυχιακού στο
Ναυτιλιακό Management από το Πανεπιστήμιο Πειραιώς

Ερευνητική Εργασία Νο. 18

Διοικητικό Συμβούλιο

Ανδρέας Μπανούτσος, Ιδρυτής και Πρόεδρος
Δρ. Σπύρος Πλακούδας, Αντιπρόεδρος
Όμηρος Τσάπαλος, Γενικός Γραμματέας
Δρ. Πέτρος Βιολάκης, Διευθυντής Ερευνών
Βασίλειος Παπαγεωργίου, Οικονομικός Διαχειριστής
Ευάγγελος Κούλης, Μέλος Δ.Σ
Αναστασία Τσιμπίδη, Μέλος Δ.Σ

Πρόλογος

Όπως παρατήρησε κάποτε ο Βρετανός Στρατάρχης Μοντγκόμερι: «Από τον καιρό που οι άνθρωποι πρωτάρχισαν να χρησιμοποιούν τις θάλασσες, το μέγα μάθημα της ιστορίας είναι ότι ο εχθρός που είναι αφοσιωμένος σε μια χερσαία στρατηγική είναι, στο τέλος, ηττημένος». Το παρόν πόνημα θέλοντας να καταδείξει την διαχρονική σημασία της ναυτικής ισχύος για την επιβίωση εθνών και ποικίλων κρατικών μορφωμάτων ανά τους αιώνες, καθώς και να φωτίσει εν συνεχεία μια ακόμη πτυχή που επίσπευσε την πτώση του υπερχλιετούς Ανατολικού Ρωμαϊκού κράτους, πραγματεύεται το ζήτημα της επιδράσεως της θαλάσσιας ισχύος στην εξελικτική πορεία της αυτοκρατορίας και την καθοριστική συμβολή της απώλειας αυτής στην εδαφική συρρίκνωση, τον μαρασμό και την πτώση της. Μέσω παρατήρησης και ερμηνείας των σημαντικότερων ιστορικών γεγονότων και σημείων της υπό εξέταση περιόδου (9^{ος} αιώνας έως και αρχές του 14^{ου}), αντλούνται τα κατάλληλα εκείνα τεκμήρια τα οποία έρχονται να ισχυροποιήσουν την άποψη θεωρητικών όπως ο σπουδαίος Μάχαν για την διαχρονική και καίρια σημασία της διασφάλισης των θαλασσίων επικοινωνιών και του ελέγχου των εμπορικών διόδων κατ' επέκταση ως μέσο κατοχύρωσης της ηγεμονίας από ένα κράτος σε περιφερειακό ή και παγκόσμιο επίπεδο.

Εισαγωγή

Με την μετάβαση από την Ρώμη στην Κωνσταντινούπολη (324 μ.Χ) και με την επερχόμενη κατάρρευση του δυτικού τμήματος της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας το (476 μ.Χ) υπό την πίεση των γερμανικών λαών η μεσόγειος μετατρέπεται σταδιακά από ρωμαϊκή λίμνη σε πεδίο αντιπαράθεσης πολυαριθμών δυνάμεων.¹ Νέες απειλές κάνουν την εμφάνισή τους καθώς στις ακτές παγιώνονται νέοι λαοί με επιδιώξεις αντίθετες ως προς τις ρωμαϊκές, αναζητώντας την δική τους ανεξάρτητη πορεία στα διεθνή πράγματα. Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος που διαθέτει ισχύ και πόρους ικανούς για την διασφάλιση της επιβίωσης του και την αντιμετώπιση των εξωτερικών απειλών καλείται γρήγορα να μετασχηματίσει τον στρατό και τον στόλο του. Ο στόλος από περιορισμένων, κυρίως αστυνομικών καθηκόντων λόγω έλλειψης σοβαρής απειλής τους προηγούμενους αιώνες της ρωμαϊοκρατίας, αναγκάζεται να αναβαθμιστεί, να βελτιώσει την διοίκηση του και να υπερασπιστεί πλέον σύνορα, εφοδιαστικές γραμμές και την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου κάτω από συνθήκες μεγάλου ανταγωνισμού ισχύος που προέκυψαν από τον αιφνίδιο μετασχηματισμό του διεθνούς περιβάλλοντος. Η θάλασσα έγινε ζωτικής σημασίας για την ύπαρξη και την συνοχή του βυζαντινού κράτους, το οποίο πολλοί ιστορικοί αποκαλούν «θαλάσσια αυτοκρατορία».² Οι πρώτες προκλήσεις στην θάλασσα εμφανιστήκαν από την πλευρά των Βανδάλων στην δυτική λεκάνη της μεσόγειου, η προκλητικότητα των οποίων έγινε αισθητή μέχρι και την νότια Ιταλία και Ελλάδα τον 4^ο-5^ο αιώνα.³ Η επιθετικότητα τους όμως κάμφθηκε αποφασιστικά τον 6^ο αιώνα, όπου τους αντιμετώπισε ο Ιουστινιανός κατοχυρώνοντας την βυζαντινή υπεροχή στην θάλασσα.⁴ Λίγο αργότερα το 639-640 θα ολοκληρώνονταν η μουσουλμανική κατάκτηση της Αιγύπτου και της Συρίας από τους Άραβες οι οποίοι επιχειρούν και πετυχαίνουν την δημιουργία αξιόμαχου στόλου με πεδίο δράσης την μεσόγειο.⁵

¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – πρωτοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Ζ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 24

² Michael Phillip Scafuri, Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier, Texas A & M University, 2002, σελ 1

³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – πρωτοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Ζ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 116-117

⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – πρωτοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Ζ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 202

⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – πρωτοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Ζ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 250

Έκτοτε η ανατολική ρωμαϊκή αυτοκρατορία επιδίδεται σε έναν επίπονο και διαρκή αγώνα για την διατήρηση του ελέγχου των θαλασσιών οδών και την αποτροπή αντιπάλων δυνάμεων να αποκτήσουν ουσιαστικό ρόλο στην περιοχή της μεσόγειου (κυρίως ανατολικής). Για την ικανοποίηση του σκοπού αυτού ανά τους αιώνες καταναλωθήκαν τεράστιοι φυσικοί, οικονομικοί και ανθρώπινοι πόροι. Για το μεγαλύτερο μέρος της ύπαρξης της η αυτοκρατορία κατάφερε, όμως, μέσω του πολεμικού αλλά και του εμπορικού στόλου να επεμβαίνει αποφασιστικά στα διεθνή πράγματα, να αμύνεται, να προβάλλει την ισχύ της και να πιέζει όποτε χρειάζεται αντίπαλες δυνάμεις που αποσκοπούσαν να δημιουργήσουν αξιόμαχο στόλο ή να επεμβαίνουν σε παράλιες ζώνες πλήττοντας το εμπόριο και τα συμφέροντα του Βυζαντίου. Οι μακροχρόνιοι και συνεχής πόλεμοι, η έντονη οικονομική δυσπραγία του 11^{ου} αιώνα και η σταδιακή απώλεια εδαφών, οδήγησαν στην μετάθεση αρμοδιοτήτων και ευθυνών από την αυτοκρατορία σε προσφιλή κράτη, όπως η Βενετία και η Γένουα τα οποία μετέπειτα εδραιώνοντας την κυριαρχία τους στην θέση που το Βυζάντιο τούς είχε παραχωρήσει, και επωφελημένα από τον έλεγχο του προσοδοφόρου εμπορίου, στράφηκαν εναντίον της με αποτέλεσμα την απώλεια του θαλάσσιου ελέγχου, την αποδυνάμωση και τελικώς την συρρίκνωση της αυτοκρατορίας και του ελληνισμού.

Ο αραβικός κίνδυνος και η σύγκρουση

Τον 9^ο αιώνα προκύπτουν νέοι κίνδυνοι στην νότια Ευρώπη, ειδικότερα στις περιοχές της Ιταλίας και Ελλάδας όπου οι άραβες απέκτησαν νέες κτήσεις και ορμητήρια. Η κατάληψη της Κρήτης και της Σικελίας είχαν ως αποτέλεσμα την διεξαγωγή πολυαριθμών αραβικών επιδρομών εναντίον των νησιών και των ακτών της ανατολικής μεσόγειου. Συνέπεια των επιθέσεων αυτών ήταν η μείωση του πληθυσμού, του εμπορίου και την δοκιμασία της βυζαντινής κυριαρχίας στην μεσόγειο.⁶ Οι ναυτικές επιχειρήσεις των αράβων πήραν την μορφή πειρατικών επιδρομών που στόχο είχαν κυρίως παραλιακές πόλεις.⁷ Έτσι το Βυζάντιο επιδόθηκε σε έναν αγώνα για την επικράτηση στην μεσόγειο. Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος προσπάθησε με μια σειρά στρατιωτικών και διοικητικών μέτρων να αναδιοργανώσει την άμυνα ενώ ανέλαβε και σειρά εκστρατειών για την απώθηση του εχθρού. Όπως επισήμανε και ο Διονύσιος Ζακυνθινός «Κυρίως από τον Μιχαήλ Γ' οι Βυζαντινοί αναδιοργάνωσαν τις ναυτικές δυνάμεις τους και έτσι δημιούργησαν τις προϋποθέσεις που θα επέτρεπαν στους Μακεδόνες αυτοκράτορες να αποκαταστήσουν σιγά-σιγά την βυζαντινή κυριαρχία και τον έλεγχο της μεσογείου». Πράγματι, το 853 ισχυρός βυζαντινός στόλος επιχείρησε έναντι της Δαμιέττης στο δέλτα του ποταμού Νείλου καταστρέφοντας και καίγοντας την παραλιακή αυτή αιγυπτιακή πόλη. Τον επόμενο χρόνο (854) βυζαντινά πλοία εμφανίστηκαν ξανά στην σημαντική αυτή για το αραβικό ναυτικό περιοχή και το 859 επανέλαβαν εκ νέου επίθεση.⁸ Επιθέσεις σαν αυτές των Βυζαντινών είχαν ως στόχο να καθηλώσουν τον αντίπαλο στόλο και να αποθαρρύνουν τον εχθρό σε ενδεχόμενη έξοδο προς τη μεσόγειο, πραγματοποιώντας ουσιαστικά συνθήκες άρνησης θαλάσσης στις ακτές της Αιγύπτου, αποκομίζοντας έτσι οφέλη για το μέτωπο της στεριάς. Η άποψη αυτή ενισχύεται και από τον R.Remondon ο οποίος εύστοχα παρατήρησε ότι: «οι επιθέσεις, οι απειλές ή η επίδειξη δυνάμεως του βυζαντινού στόλου δεν γίνονταν τυχαία, αλλά αποτελούσαν μέρος ενός οργανωμένου και αληθινά στρατηγικού σχεδίου», ενώ συνεχίζει παρατηρώντας ότι: «Ο Μιχαήλ Γ' επιδίωκε να δημιουργήσει μια κατάσταση συναγερμού στους Άραβες της περιοχής, για να καθηλώσει τις ναυτικές δυνάμεις της Αιγύπτου, να παραλύσει τις κινήσεις τους και έτσι να απομονώσει την Κρήτη, που είχε την Αίγυπτο ως ναύσταθμο. Επίσης οι επιχειρήσεις αυτές απέβλεπαν στο να προστατεύσουν τα νησιά του αιγαίου, τα παράλια της Καρίας και της Ιωνίας και το ναυτικό θέμα Θρακησιών από τους πειρατές της Κρήτης. Ίσως ακόμη ο Μιχαήλ Γ'

⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 46-47

⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 55

⁸ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 56-57

αποσκοπούσε να αποκόψει τους άραβες της Ασίας από το εμπόριο με την Αίγυπτο». Αυτή, η επίδειξη δυνάμεως του βυζαντινού στόλου ενδεχομένως προκάλεσε την αποφασιστική και σύντομη αντίδραση των αράβων της Αιγύπτου που είχε ως αποτέλεσμα την ναυπήγηση αξιόμαχου στόλου, θέτοντας έτσι τις βάσεις για την κατάταξη τους ανάμεσα στις ναυτικές δυνάμεις της εποχής. Σύντομα, η εξέλιξη αυτή επέφερε ανακατατάξεις στα πράγματα της μεσογείου οι άραβες επέτυχαν μια σειρά από νίκες οι οποίες κλόνισαν την δύναμη του βυζαντίου, με σημαντικότερη την κατάληψη της συμπρωτεύουσας Θεσσαλονίκης το 904.⁹ Η κατάσταση αυτή δεν μπορούσε παρά να ανησυχεί την αυτοκρατορία η οποία περί το 911, οργάνωσε μια ακόμη μεγάλη ναυτική εκστρατεία έναντι των Αράβων υπό την ηγεσία του ιδίου του Λογοθέτη του δρόμου Ιμερίου. Ενώ μόλις, το 923, σε ναυμαχία κοντά στην Λήμνο, ο Δρουγγάριος των πλοίων Ιωάννης ο Ραδηνός κατάφερε να καταστρέψει τον στόλο του Λέοντος Τριπολίτη (Έλληνας ο οποίος δρούσε για λογαριασμό των Αράβων).¹⁰ Η ύπαρξη του Λέοντος Τριπολίτη στην κορυφή της ηγεσίας αραβικού επιδρομικού στόλου, αποτελεί αφορμή για αναφορά στο φαινόμενο εκείνης της εποχής, Έλληνες εξωμότες ή τυχοδιώκτες να διοικούν αραβικά πλοία, μεταφέροντας έτσι πολυετή εμπειρία, τεχνογνωσία και ηγετικά προσόντα που είχαν αποκτηθεί από την θητεία τους στον αυτοκρατορικό στόλο, στους Άραβες. Το γεγονός αυτό εξηγεί επίσης και την ραγδαία ανάπτυξη του αραβικού στόλου και των δραστηριοτήτων του, που μέχρι πρότινος η παρουσία του στην μεσόγειο ήταν ασήμαντη.

Ενώ λίγο νωρίτερα ο αυτοκράτορας Θεόφιλος(838), αναγνωρίζοντας την κόπωση που επέφεραν οι συνεχείς Αραβο-βυζαντινοί πόλεμοι, επιχείρησε να εξασφαλίσει νέους πόρους και βοήθεια για την συνέχιση των επιχειρήσεων. Προσπάθειες που εντάθηκαν μετά την καταστροφή του Αμορίου από τους Άραβες, σημαντικής περιοχής της Μ. Ασίας που αποτελούσε μεταξύ άλλων, αμυντικό προμαχώνα, και τον τόπο προέλευσης της ίδιας της δυναστείας. Στράφηκε έτσι για πρώτη φορά στην δύση, προς την Βενετία και τον Λουδοβίκο τον ευσεβή (βασιλιά της Ακουιτανίας) χωρίς όμως να επιτύχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα.

Έκτοτε ως το 857 επικρατεί σχετική ηρεμία μεταξύ των δυο πλευρών όπου δεν μαρτυρούνται αξιόλογες επιχειρήσεις. Το τοπίο αυτό θα ανατρέψει σύντομα όμως η αποφασιστική νίκη των Βυζαντινών υπό τον Μιχαήλ Γ' το 863 στην Λαλακόντα.¹¹ Η επιτυχία αυτή σήμαινε την αφετηρία του επιθετικού αγώνα των Βυζαντινών, την εξασθένιση της δυνάμεως των Αράβων, και την εξασφάλιση της κυριαρχίας της Μικράς Ασίας, αποκομίζοντας μια σειρά από πολιτικά οφέλη για την αυτοκρατορία.¹² Μέχρι το σημείο αυτό της ιστορίας, είναι φανερό πως όσο το Βυζάντιο μεριμνούσε για την άμυνα των επαρχιών του από θαλασσιές επιδρομές, υπερασπίζονταν επίσης ικανοποιητικά τα χερσαία σύνορα. Η διττή αυτή επιτυχία των δεκαετιών αυτών στο θαλάσσιο και το ηπειρώτικο μέτωπο, συνοψίζεται όπως διάκρινε πολύ εύστοχα και ο Η. Ηλιόπουλος στο ότι: «το πολεμικό ναυτικό παρέχει σ' ένα έθνος θαυμάσιο διττό πλεονέκτημα να δρα, αφενός ως προκεχωρημένη γραμμή άμυνας και ανάχωμα έναντι εχθρικής εισβολής, αφετέρου δε ως γέφυρα και μοχλός μεταφοράς του θεάτρου επιχειρήσεων μακράν του εθνικού εδάφους (και, άρα, των εθνικών στρατηγικών εγκαταστάσεων και υποδομών, στρατιωτικών και μη, του άμαχου πληθυσμού κ.λ.π.) και εντός της επικράτειας του αντιπάλου».¹³ Οι νίκες των προηγούμενων δεκαετιών σε ξηρά και θάλασσα, είχαν ως αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα αμυντικό προγεφύρωμα στην περιοχή της οροσειράς του ταύρου και τις Κιλίκιες πύλες, και σταδιακά

⁹ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 127

¹⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 56-57

¹¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 58-59

¹² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 63

¹³ Ηλίας Ηλιόπουλος, Ιστορία, Γεωγραφία και στρατηγική της Ναυτικής Ισχύος, εισαγωγή στις θεμελιώδεις έννοιες, Εκδόσεις: Οίκος Α.Α ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα, 2010, σελ 96

ο πόλεμος να μεταφερθεί εκεί περί το 944 όταν συντελέστηκε η κατάληψη της Συρίας από τους Χαμσανίδες, εξασφαλίζοντας προσωρινά το ανατολικό σύνορο.¹⁴

Βυζαντινή πολιτική στην δύση

Την ίδια περίοδο (με τους Αραβο-Βυζαντινούς πολέμους) στην δύση το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος είχε να αντιμετωπίσει την άνοδο των Φράγκων υπό τον Καρλομάγνο, την προσέγγιση του πρώτου με τον Πάπα, τον σφετερισμό του αυτοκρατορικού τίτλου, και την επέμβαση στις ιταλικές κτήσεις. Τα γεγονότα αυτά θα ασκούσαν ανυπόφορες πιέσεις δημιουργώντας έναν ακόμη πονοκέφαλο στην Κωνσταντινούπολη. Η βυζαντινή παρουσία στην Ιταλία δεν ήταν ικανή να αποτρέψει την ανάμειξη των Φράγκων στα ιταλικά πράγματα και το 810 ο Καρλομάγνος κατέλαβε την Βενετία παρά την αντίσταση του ολιγάριθμου βυζαντινού στόλου που υπήρχε εκεί, ενώ επιτέθηκε και έναντι των δαλματικών ακτών. Η κατάκτηση της Βενετίας ήταν μεγάλο πλήγμα για την αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτωρ Νικηφόρος απασχολημένος με τις πολεμικές επιχειρήσεις έναντι των βουλγάρων, δεν είχε τις απαιτούμενες δυνάμεις για να αναλάβει επιχειρήσεις έναντι του Καρόλου. Έτσι, άρχισε διαπραγματεύσεις με τον Φράγκο ηγεμόνα. Διαπραγματεύσεις που συνέχισε ο διάδοχος του Μιχαήλ α' ο Ραγκαβές. Η ελληνοφράγκικη συνθήκη υπογράφηκε τελικά το 812 στο Ακυίσκρανον. Σε αντιστάθμισμα ο Κάρολος επέστρεψε την Βενετία πίσω στην αυτοκρατορία και αναγνώρισε τη βυζαντινή κυριαρχία στις ακτές της Δαλματίας.¹⁵ Η βυζαντινή ισχύ στην δύση, μετά την επέμβαση του Καρόλου, είχε ήδη δοκιμαστεί και είχε αποδείξει ότι δεν ήταν αρκετή για να επιβάλει το θέλημα της. Η περίοδος διαπραγματεύσεων από το 803 έως και το 814 γνωστή και ως «Pax-Nicephorii» επιβεβαίωσε, ωστόσο, μια ικανοποιητική ισορροπία ισχύος στα βόρεια της Αδριατικής μεταξύ Φράγκων – Βυζαντίου και αναγνώρισε την de facto αυτονομία της Βενετίας (υπό την ονομαστική μόνο και μη ουσιαστική επικυριαρχία του βυζαντίου) και την τοποθέτηση των βάσεων για την μετέπειτα ανεξάρτητη πορεία της. Δημιουργήθηκε, έτσι, μια νέα πολιτική οντότητα και συνάμα νέος πόλος ισχύος ικανός να αποτρέψει προστριβές στην Αδριατική και τα ανατολικά παράλια της μεταξύ Βυζαντίου – Φράγκων.^{16 17} Η Βενετία όμως έμελλε να πρωτοστατήσει σύντομα στις εξελίξεις της ανατολικής μεσογείου, να αναδειχθεί ως ισχυρός δρών, ναυτική δύναμη και ρυθμιστής των πραγμάτων.

945 - 1071 Περίοδος Ακμής βυζαντινής ισχύος

Το έτος 911 οι Βυζαντινοί αποφασίζουν να πλήξουν αποφασιστικά τις βάσεις των Αράβων στην Μεσόγειο και την ανακατάληψη σημαντικών περιοχών της αυτοκρατορίας που βρίσκονταν στα χέρια των αντιπάλων, έτσι όπως αναφέρεται και στις βυζαντινές πηγές της εποχής, και ειδικότερα στις μαρτυρίες του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου: «Ογδόντα οκτώ πλοία του βασιλικού ναυτικού και του θεματικού πλωϊμου ήλθαν στην Κρήτη, από τα οποία είκοσι ήταν βαρείς δρομώνες. Άλλες μονάδες του στόλου στάλθηκαν σε ειδικές αποστολές στην αφρικανική ακτή ή στην Ιταλία για να προλάβουν ενδεχόμενη αποστολή ενισχύσεων από άλλα αραβικά κράτη». Ο βυζαντινός στόλος, όμως, αιφνιδιάστηκε από τους Άραβες και διαλύθηκε, με αποτέλεσμα οι προετοιμασίες τώσων μηνών να αποδειχθούν άκαρπες. Η ανάκτηση όμως της Κρήτης ήταν αναγκαία για την αυτοκρατορία, καθώς

¹⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 64

¹⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 80

¹⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 130

¹⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 80-81

αποτελούσε σημαντικό ναύσταθμο. Έτσι, οι Βυζαντινοί χωρίς να εγκαταλείψουν τις προσπάθειες, υπό τον Ρωμανό β' αποφάσισαν την πραγμάτωση νέας εκστρατείας το 960. Η εκστρατεία αυτή είχε οργανωθεί καλύτερα από κάθε προηγούμενη ενώ τα διαθέσιμα στρατεύματα ήταν πολύ περισσότερα από κάθε άλλη φορά. Οι ιστορικές πηγές αναφέρουν υπερβολικά μεγέθη όσον αφορά τα πλοία (3.300 πολεμικά και μεταγωγικά), καθώς και τα πολυάριθμα μεταφερόμενα στρατεύματα.¹⁸ Οι αναφορές των ιστορικών πηγών μαρτυρούν την αδιαμφισβήτητη ύπαρξη ισχυρού στόλου ικανού να μεταφέρει μεγάλο αριθμό ανδρών, αλόγων και εξοπλισμού καθώς και να αποκλείσει τις θαλάσσιες επικοινωνίες του εχθρού προκειμένου να αποδυναμώσει την θέση του και να αποθαρρύνει κάθε προσπάθεια αντίστασης. Έτσι, αυτή την φορά, μετά από αρκετές ανεπιτυχείς εφόδους, στις 7 Μαρτίου 961 η Κρήτη κατακτήθηκε και προσαρτήθηκε ξανά στον αυτοκρατορικό κορμό. Η ανάκτηση της νήσου από τους Άραβες είχε τεράστιο ηθικό και πολιτικό αντίκτυπο γιατί σήμαινε την αποκατάσταση της βυζαντινής κυριαρχίας στην ανατολική μεσόγειο. Ο ελληνισμός της νήσου αναγεννήθηκε εκείνη την περίοδο ενώ εγκαταστάθηκαν νέες οικογένειες από άλλα μέρη της αυτοκρατορίας. Οι θαλάσσιες επικοινωνίες με τη δύση αποκαταστάθηκαν. Ενώ τα παράλια κατοικήθηκαν εκ νέου δημιουργώντας οικονομική άνθηση. «Τέσσερα χρόνια αργότερα, ενώ ο στρατός ξηράς συνέτριβε την αραβική αντίσταση στην Κιλικία, ο βυζαντινός ναύαρχος Νικήτας Χαλκουτζής κατέλαβε την Κύπρο, τερματίζοντας έτσι το ιδιότυπο καθεστώς συγκυριαρχίας υπό το οποίο ζούσαν οι Κύπριοι από το 688».¹⁹ Μετά από τρεις και πλέον αιώνες διαμάχης για την ανατολική μεσόγειο το Βυζάντιο βγαίνει ουσιαστικά νικητής έναντι των Αράβων. Η τεχνολογική υπεροχή (υγρό πυρ), η σωρευμένη εμπειρία, και η κατανόηση της σημασίας της διασφάλισης των θαλάσσιων εμπορικών οδών που οδηγούσαν στην Βασιλεύουσα και τα άλλα μεγάλα αστικά κέντρα της αυτοκρατορίας, για την ομαλή διεξαγωγή του εμπορίου, ανέδειξαν τον βυζαντινό στόλο σε «εκτελεστικό όργανο» του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους και των συμφερόντων του στην ανατολική Μεσόγειο, ικανό να παρεμβαίνει και να εξισορροπεί απειλές που προέκυπταν σε κάθε σημείο της ευρύτερης περιοχής. Η επιστροφή αυτή του Βυζαντίου, στην πρωτοκαθεδρία της θάλασσας, έδωσε στο ανατολικό ρωμαϊκό κράτος την επιθετική πρωτοβουλία, εκείνη, η οποία θα του επέτρεπε εφόσον είχε περιορίσει τους αντιπάλους στην ανατολή, να επιδιώξει περισσότερα στην δύση. Σύντομα, λοιπόν, στα χρόνια του Νικηφόρου Φωκά το 964, πολυάριθμος βυζαντινός στόλος αποβίβασε κοντά στην Μεσσήνα εκστρατευτικό σώμα, με στόχο την ανακατάληψη της Σικελίας. Έπειτα, το 1003 σε μια από τις τελευταίες επιθετικές ενέργειες των αράβων, επήλθε η πολιορκία του Μπάρι η οποία λύθηκε χάρη στην επέμβαση του ενετικού στόλου. Στην επιχείρηση αυτή αναδείχθηκε σε μια πρώτη φάση η αυξανόμενη ισχύς της Βενετίας η οποία είχε ήδη ισχυρή παρουσία στην μεσόγειο, και η οποία μάλιστα το 992, είχε επιτύχει την κατοχύρωση ειδικών προνομίων για όσους εμπόρους της δραστηριοποιούνταν στην βυζαντινή επικράτεια. Λίγο αργότερα το 1006 η συνδρομή του στόλου των Πιζάνων υποβοήθησε τους Βυζαντινούς να νικήσουν στο Ρήγιο τον αραβικό στόλο, τερματίζοντας έτσι τις καταστροφικές επιδρομές των τελευταίων στην νότια Ιταλία.²⁰ Ο περιορισμός των Αράβων και η βυζαντινή ισχύς, έκανε τους Βενετούς να εμπορεύονται, περισσότερο με την Κωνσταντινούπολη, παρά με τους Άραβες που εμπορεύονταν μέχρι τότε. Έτσι, η επανάκτηση του ελέγχου των θαλασσίων διόδων της περιοχής από τους Βυζαντινούς και το θαλάσσιο εμπόριο τους έστρεψε στο εμπόριο με την βασιλεύουσα. Επιπλέον, η Βενετία που άρχισε λόγω της εμπορικής της ισχύος να διαδραματίζει όλο και σπουδαιότερο ρόλο στην ανατολική μεσόγειο, ολόκληρο τον 11^ο αιώνα θα εφαρμόσει φιλοβυζαντινή πολιτική και θα συνεπικουρήσει στρατιωτικά την αυτοκρατορία. Τον ίδιο αιώνα, με την έκλειψη των Αράβων και με την εκτόνωση των ζητημάτων της Βαλκανικής, το Βυζάντιο δεν χρειάζεται

¹⁸ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 108- 109

¹⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 109-110

²⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 127

να διατηρήσει την στρατιωτική του κινητοποίηση και ετοιμότητα στα επίπεδα που επέβαλαν οι κοπιώδεις αγώνες του 10^{ου} αιώνα. Μετά από την επεκτατική πολιτική του Βασιλείου Β' τα σύνορα φαίνεται να έχουν εξασφαλιστεί. Η αυτοκρατορία εισέρχεται σε μια κατάσταση επανάπαυσης. Η κυβέρνηση της Βασιλεύουσας, λόγω της αποδοτικής και ευφυσής διπλωματίας, καθώς και του γοήτρου που πηγάζει από την πνευματική της ακτινοβολία, καταφέρνει να προστατεύει το σύνολο της αυτοκρατορίας χωρίς κάποια ιδιαίτερη προσπάθεια αποτρέποντας οποιαδήποτε απειλή. Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος φαίνεται να διέπεται από μια «ψευδαίσθηση» διαρκούς ειρήνης, για την διατήρηση της οποίας δεν είναι αναγκαίο να καταφεύγει σε σκληρές προσπάθειες όμοιες με των προηγούμενων αιώνων. Η ψευδαίσθηση αυτή όμως θα συμβάλει στην αποδυνάμωση του στρατού και της οικονομίας, την κατασπατάληση αξιόλογων πόρων και θα επιφέρει μια περίοδο παρακμής.²¹

Η αυτοκρατορία μεταξύ Ανατολής και Δύσης και η κρίσιμη δεκαετία 1071-1081

Η δύση εν τω μεταξύ μεταβαίνει στην εποχή των σταυροφοριών. Η οποία δεν θα άφηνε την αυτοκρατορία αδιάφορη.²² Με την έναρξη της Α' σταυροφορίας το 1095-1096²³, οι ιταλικές ναυτικές πόλεις οι οποίες από πολύ νωρίς έβλεπαν τις σταυροφορίες ως μέσα για να ενισχύσουν την επιρροή τους στην ανατολική μεσόγειο, επέτυχαν να ελέγξουν κάθε εμπορική δραστηριότητα των νεοϊδρυθέντων σταυροφορικών κρατών. Ήδη από το 1098 οι Γενουάτες βοήθουσαν το βασίλειο της Αντιόχειας και υπέγραψαν τις πρώτες συμφωνίες με τα σταυροφορικά κράτη. Αργότερα, οι ισχυρότερες από τις ναυτικές δημοκρατίες (Γένουα, Βενετία, Πίζα) βοήθησαν τους σταυροφόρους να καταλάβουν τις παράκτιες πόλεις και λιμάνια, με αντάλλαγμα την δημιουργία εμπορικών σταθμών στην κάθε μια από αυτές για την εξυπηρέτηση των αναγκών τους. Έτσι, σύντομα μεγάλο μέρος του διαμετακομιστικού εμπορίου της μέσης και άπω ανατολής που έφθανε ως τα παράλια της Συρίας και του Λεβάντε πέρασε στα χέρια των ιταλών.²⁴ Η εξέλιξη αυτή είχε αρνητικό αντίκτυπο για την βυζαντινή εμπορική δραστηριότητα στην περιοχή όπου παραδοσιακά ήταν έντονη. Λίγο νωρίτερα, αυτή την περίοδο, έκαναν την εμφάνιση τους τα τουρκικά φύλλα στην Μικρά Ασία και σύντομα τα σημαντικότερα και πολυπληθέστερα αστικά της κέντρα, περιήλθαν στα χέρια τους. Ενώ το 1085 κατέλαβαν ακόμη και την Αντιόχεια. Λίγο αργότερα ξεκίνησαν στη δυτική Μικρά Ασία επιχειρήσεις του αυτοκρατορικού στρατού, αρκετά επιτυχείς, τις οποίες επισφράγισε η κατάληψη της Σμύρνης, που έγινε ναύσταθμος του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους.²⁵ Το βυζάντιο εφόσον είχε αποσυρθεί από την δύση και νέοι κίνδυνοι εμφανίζονταν στην ανατολή μετέφερε σταδιακά το κέντρο βάρους της άμυνας του στο αιγαίο, το οποίο εκ τότε θα αποκτούσε ακόμη μεγαλύτερη σημασία για την αυτοκρατορία. Ο Ιωάννης Β' υπό την απειλή του τουρκικού κινδύνου παραχώρησε οικονομικά και θρησκευτικά προνόμια στους Βενετούς, στους Πιζάνους, στον Πάπα, και στους Γερμανούς. Τα προνόμια αυτά που ήταν μέρος μιας πολιτικής για την ανάκτηση μεγάλου μέρους της κατελειμμένης ανατολικής επικράτειας, βραχυπρόθεσμα ανακούφισαν το Βυζάντιο, μακροπρόθεσμα όμως επιφύλασσαν αρνητικές επιπτώσεις.²⁶ Έτσι, στον βωμό της προστασίας της Μικράς Ασίας της ζωτικότερης τότε

²¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 130-131

²² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 8

²³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 15

²⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 20

²⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 21

²⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 24

επαρχίας του βυζαντινού κράτους αυτοκράτορας προσπάθησε να διευθετήσει όλα τα θέματα με την Δύση ώστε να ασχοληθεί μονάχα με τους Τούρκους. Πράγματι, σύντομα σημειωθήκαν επιτυχείς προσπάθειες που απελευθέρωσαν την Φρυγία και την Παμφυλία από τις διάφορες τουρκικές φυλές, έτσι αφενός εξασφαλίστηκε ο έλεγχος των δυτικών παραλίων της Μικράς Ασίας και αφετέρου του Αιγαίου πελάγους²⁷. Στην Δύση ωστόσο, εξακολουθούσε να υπάρχει ο διαρκώς αυξανόμενος νορμανδικός κίνδυνος²⁸. Οι Βυζαντινοί βλέποντας ότι κάθε βοήθεια των Βενετών απέδιδε δυσανάλογα οφέλη στους πρώτους ενώ διαρκώς ζημίωνε τους δεύτερους, προσπάθησαν να αντισταθμίσουν την νορμανδική απειλή με τη συνδρομή των Γερμανών και του Πάπα, ενώ την ίδια ώρα ο Μανουήλ προσπάθησε να περιορίσει την γερμανική επεκτατικότητα σε συνεννόηση με ιταλικές πόλεις-κράτη.²⁹ Ωστόσο, παρά τις προσπάθειες για συνεννόηση με δρώντες της δύσης, τα εδάφη της αυτοκρατορίας υπέφεραν από τις συνεχείς επιδρομές των Νορμανδών οι οποίες διήρκεσαν από το 1147 έως και το 1149, εξουθένωσαν την αυτοκρατορία, και ειδικότερα τις ακτές του Ιονίου και της Αδριατικής.³⁰ Η Αδριατική αποτέλεσε ακριβώς το πεδίο εκείνο του ανταγωνισμού μεταξύ Νορμανδών, Βενετών, Γερμανών και Βυζαντινών. Έτσι, οι πρώτοι συνεννοήθηκαν μεταξύ των και εναντιωθήκαν στις βυζαντινές βλέψεις καταφέροντας σύντομα να εκτοπίσουν τους δεύτερους από την νότια Ιταλία, παρά την έγκαιρη στροφή του Βυζαντίου προς τους Γενουάτες (στα τέλη του 1155). Το 1156 οι Βυζαντινοί ηττήθηκαν στο Βρεντέσιο από τους Νορμανδούς και το 1158 ο Μανουήλ αναγκάστηκε να συνθηκολογήσει και να αποσυρθεί από τις υποθέσεις της Ιταλίας. Η νίκη αυτή των Νορμανδών σήμανε την οριστική απώλεια των κτήσεων του βυζαντίου στην Ιταλία καθώς και την ανάδειξη της Βενετίας σε *de facto* κυρίαρχο της Αδριατικής. Λίγο μετά από την αποχώρηση από το ιταλικό πεδίο, στο ανατολικό μέτωπο, η μάχη του Μυριοκέφαλου (1176) έμελλε να οριοθετήσει την βυζαντινή παρουσία και στην Μικρά Ασία και να επισφραγίσει την απώλεια περιοχών που επέτρεψαν την εγκατάσταση τούρκων δυτικότερα εντός της Μ. Ασίας.³¹ Η αυτοκρατορία απλώνονταν πλέον μεταξύ των ορίων που έθεταν το Ιόνιο έως και λίγο βαθύτερα από τα δυτικά παράλια της Μικράς Ασίας.

Η έντονη οικονομική και δημοσιονομική Κρίση 1071-1204

Ήδη από το 1071 μέχρι και το 1204, το κράτος εισέρχεται σε οικονομική και δημοσιονομική κρίση, μόνο το εμπόριο με την Ιταλία δεν φαίνεται να έχει επηρεαστεί από αυτήν. Την ίδια εποχή Ιταλοί έμποροι έχουν αρχίσει να συρρέουν στην αυτοκρατορία, οι οποίοι απολαμβάνουν όλο και περισσότερα φορολογικά προνόμια με αποτέλεσμα την μείωση της εμπορικής δραστηριότητας και προόδου των Βυζαντινών. Ήδη από αυτή την εποχή τα έσοδα του κράτους ήταν ανεπαρκή για την κάλυψη των τεράστιων εξόδων του.³² Ενώ στην περίοδο των Κομνηνών εφαρμόστηκε ένα φορολογικό μέτρο υπέρ του στρατού και του στόλου, γνωστό ως «στρατεία». Στα δημόσια έγγραφα όμως ο φόρος αυτός για τον στόλο απαντάται ορθότερα με τον όρο «πλευστικά» ή «στρατεία πλοίμων». Η εισφορά αυτή φαίνεται να επιβάλλονταν εκείνη την περίοδο σε ολόκληρη τη γαιοκτησία και την ακίνητη περιουσία, και σταδιακά έγινε τακτικός στρατιωτικός φόρος, εφαρμοζόμενος παράλληλα με έκτακτες καταβολές ή υπηρεσίες στρατιωτικού χαρακτήρα, όπως «μιτάτου, καστροκτισίας, εξοπλίσεως πλοίμων ή

²⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 24

²⁸ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 29

²⁹ Νοβακοπουλος Μάριος, Μεσαιωνικές Διεθνείς Σχέσεις, Βυζαντινό και Δυτικό σύστημα (1054-1180), ΙΝΣΠΟΑ, Μελέτη — 28/Β/17, σελ 111,

³⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 28

³¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 30

³² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 55

τοξοτών, κτίσεως χελανδίων (ναυπήγηση δηλαδή πολεμικών πλοίων), εκβολής κονταράτων ή ετέρων στρατιωτών, φωσσάτου διατροφής και άπληκτων επί πόλεμον απιόντων ή και επιστρεφόντων κλπ., οι οποίες εξακολουθούν να υπάρχουν και που ίσως εμφανίζονται και αυτές στα έγγραφα με τον γενικό συλλογικό όρο «στρατεία».

Δίνοντας έμφαση στον στρατό ξηράς, «Η ναυπήγηση και η συντήρηση μόνιμου στόλου που συνεπάγεται τεράστιες δαπάνες, θεωρήθηκε από τον Ιωάννη Κομνηνό και τον υπουργό του Περιττή». «Επομένως τα έσοδα τα προερχόμενα από τις «πλευστικές στρατείες» θα καταβάλλονταν στο «βασιλικό βεστιάριο», το οποίο θα παρείχε όταν παρουσιάζεται ανάγκη, τους πόρους για την ναυπήγηση, τον εξοπλισμό του στόλου και τη μισθοδοσία των πληρωμάτων». Έτσι, το Βυζάντιο δεν διέθετε πλέον μόνιμο στόλο και βασίζονταν μόνο στην συνδρομή των αντίστοιχων ιταλικών. «Το μέτρο αυτό θεωρήθηκε από τους σύγχρονους ολέθριο και βασική αιτία της εξασθενίσεως της θαλάσσιας άμυνας της αυτοκρατορίας, που είχε ως αποτέλεσμα την θαλασσοκρατία των Βενετών και την κυριαρχία των θαλασσών από τους πειρατές».³³

Η σταδιακή εδραίωση της οικονομικής παρουσίας των Δυτικών στην Ανατολική Μεσόγειο και την εγγύς Ανατολή

Κατά την εκατονταετία των Κομνηνών 1081-1185, έγιναν απεγνωσμένες προσπάθειες (με εξαίρεση την τελευταία δεκαετία) για αναδιοργάνωση, καθώς και για ναυπήγηση εθνικού πολεμικού στόλου, αλλά ούτε η οικονομία ούτε οι ανθρώπινοι πόροι ήταν αρκετοί για να απομακρυνθεί η αυτοκρατορία από την βοήθεια των ναυτικών δημοκρατιών και όταν το επιχείρησε όχι μόνο δεν είχε επιτυχία, αλλά το εξανάγκασαν να υπογράψει ή να επικυρώσει εκ νέου συνθήκες με τις οποίες η αλληλεξάρτηση γίνονταν ακόμη πιο ισχυρή.³⁴ Ωστόσο, κατά την περίοδο αυτή ή παρουσία Λατίνων εμπόρων ήταν έντονη όχι όμως ασφυκτική, το βυζαντινό κράτος είχε ακόμη την ικανότητα να ελέγξει την δραστηριότητα τους. Πρέπει σε κάθε περίπτωση όμως να γίνει ξεκάθαρο ότι η περίοδος αυτή έθεσε τις βάσεις για την αρχή μιας πορείας που ως αποτέλεσμα είχε τον έλεγχο των θαλάσσιων οδών και του εμπορίου της αυτοκρατορίας από τις ιταλικές πόλεις. Ήδη από το 992, ένα χρυσόβουλο του βασιλείου έθετε τους Βενετούς σε προνομιούχο πλαίσιο έναντι όλων των άλλων έμπορων της αυτοκρατορίας, η εξάπλωση τους στα βυζαντινά εδάφη όμως ενθαρρύνθηκε από το 1082, με το χρυσόβουλο του Αλέξιου Α'.³⁵ Όπως διαπιστώνει και η Αρβελέρ: Βασικό επακόλουθο των Ιταλό-βυζαντινών συμβάσεων που αρχίζουν με τη Βενετό-Βυζαντινή συνθήκη του 1082: «είναι ο βαθμιαίος εξοστρακισμός των Βυζαντινών από τα ναυτικά κέντρα- τα κερδοφόρα επαγγέλματα που έχουν σχέση με τη θάλασσα, τη ναυτιλία και το διεθνές εμπόριο από τότε περνούν στα χέρια των υπηκόων των ιταλικών πόλεων».³⁶ Είναι σαφές ότι εκ τότε το Βυζάντιο εισέρχονταν σε μια νέα φάση της ιστορίας του η οποία έμελε να αποδειχθεί η αρχή του τέλους για την έως τότε ισχυρή αυτοκρατορία. Σημαντικό είναι το γεγονός ότι πολλοί αυτοκράτορες της περιόδου αγνοούσαν τις μακροπρόθεσμες συνέπειες αυτών των πολιτικών και εύκολα παραχωρούσαν προνόμια στον βωμό της βραχυπρόθεσμης επίλυσης ζητημάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για την ευκολία με την οποία οι αυτοκράτορες παραχωρούσαν τα προνόμια στην Βενετία και κατ' επέκταση και στις άλλες ναυτικές πόλεις είναι το εξής: Ύστερα από την επίθεση του Ροβέρτου Γισκάρδου το 1081 όπου κινδύνευσε να κατακτηθεί το Δυρράχιο, ο Αλέξιος Α' επικαλέστηκε την βοήθεια του βενετικού στόλου, υποσχόμενος να ικανοποιήσει οποιοδήποτε αίτημα τους. Πρόκειται για μια εποχή κατά την οποία ο αυτοκρατορικός στόλος ήταν

³³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 56-57

³⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 33

³⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 61

³⁶ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 130

αποδιοργανωμένος και ανήμπορος να προστατέψει τα δυτικά παράλια. Το έτος 1083 ο Αλέξιος Α' αναδιοργάνωσε πρόσκαιρα τον στόλο του, που έδρασε τότε σε συνεννόηση με τον βενετικό στην Αδριατική. Οι Βενετοί από την πλευρά τους είχαν ως διαχρονική πολιτική τους μέριμνα την κυριαρχία στην Αδριατική, που κινδύνευε από τις επεκτατικές διαθέσεις των Νορμανδών. Για τον λόγο αυτό είχε ήδη συναφθεί Βυζαντινό-Βενετική συμμαχία το 1081. Λόγω της εμποροναυτικής της ισχύος αυτή η ακριτική επαρχία του βυζαντίου που λίγους αιώνες πριν είχε αποκτήσει την ανεξαρτησία της, πλέον μιλούσε με την αυτοκρατορία επί ίσοις όροις. Εν συνεχεία οι Βενετοί έδωσαν κάποια, όχι πολύ αποτελεσματική, βοήθεια στους Βυζαντινούς στο Δυρράχιο και στην Κέρκυρα, και απέκτησαν επιπλέον σημαντικά προνόμια.³⁷ Οι Βενετοί σταδιακά απαλλαχθήκαν από φόρους. Και εύστοχα όπως έγραφε η Άννα Κομνηνή στην Αλεξιάδα: το (επόμενο) χρυσόβουλο του 1082 έθετε τους Βενετούς «εκτός πάσης ρωμαϊκής εξουσίας», καθώς ελευθέρωσε τις εμπορικές τους δραστηριότητες από τον έλεγχο του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους.³⁸ Με τα προνόμια αυτά που επέτυχαν σταδιακά οι Βενετοί έφτασαν σε θέση να εκμεταλλευθούν επιδέξια τις εμπορικές δυνατότητες που τους προσέφερε η ευρυνόμενη ιταλική και δυτικοευρωπαϊκή αγορά. Έτσι, στο τέλος της εποχής των Κομνηνών, η Βενετία προσπαθούσε να διασφαλίσει τα όλο και αυξανόμενα συμφέροντα της στην βυζαντινή αυτοκρατορία. Η πορεία των γεγονότων είχε αναδείξει τους Βενετούς σε ρυθμιστές της βυζαντινής εξωτερικής πολιτικής κατά θάλασσαν καθώς πλέον είχαν αναλάβει την ευθύνη για την θαλάσσια άμυνα της αυτοκρατορίας έναντι τρίτων. Το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος είχε απολέσει πλέον τον έλεγχο της Αδριατικής και κατά συνέπεια και μια προκεχωρημένη γραμμή άμυνας η οποία υπήρχε όσο βρίσκονταν εκεί ισχυρός στόλος. Σταδιακά, οι Ρωμαίοι περιορίστηκαν στο εμπορικό μονοπώλιο της περιοχής της μαύρης θάλασσας, περιοχής κρίσιμης για την τροφοδότηση της βασιλεύουσας, εξαιρουμένης της Γένουας η οποία κατά το τέλος της περιόδου των Κομνηνών της επιτράπηκε να ανεφοδιάζει την Πόλη. Επιπλέον, μετά την Βενετία σύντομα έλαβε προνόμια η Πίζα, εξίσου ισχυρός δρών της ανατολικής θαλάσσιας περιοχής της μεσόγειου περί το 1111 (με χρυσόβουλο). Σημαντικό είναι να αναφερθεί ότι άτυπος όρος για την παραχώρηση των προνομίων αυτών, ήταν μια υπόσχεση των Πιζάνων να μην ενεργήσουν ποτέ επιθέσεις εις βάρος της αυτοκρατορίας, γεγονός το οποίο σχετίζεται σίγουρα με την επίθεση που είχαν διεξάγει νωρίτερα ίδιο έτος οι Πιζάνοι και Γενουάτες στα παράλια της αυτοκρατορίας.³⁹ Μέσα από τα γεγονότα αυτά γίνεται αντιληπτό ότι το Βυζάντιο αδυνατώντας να επιβληθεί στις ιταλικές ναυτικές πόλεις προσπάθησε να τις προσεταιρισθεί και να δαμάσει την δύναμη τους, παραχωρώντας τους ανταλλάγματα, με ευνοϊκούς όρους και μη αναστρέψιμες συνέπειες, οι οποίες σύντομα απεδείχθησαν επιζήμιες για την αυτοκρατορία.

Την περίοδο διακυβέρνησης του Ιωάννη Β' Κομνηνού ωστόσο επικρατούσε περιέργως μια αντιφατική πολιτική. Αφενός ο Αυτοκράτωρ αντιλαμβανόμενος την εξάρτηση της αυτοκρατορίας προσπάθησε να απαλλαγεί από τους Βενετούς, αρνούμενος, το 1119, να επικυρώσει τις συμφωνίες του 1082. Ενώ αφετέρου, μείωσε τις δαπάνες για το ναυτικό, με αποτέλεσμα τα βυζαντινά παράλια να είναι εκτεθειμένα στην επιθετικές διαθέσεις των Βενετών το (1122, 1126). Το 1126 όμως εξαναγκάστηκε να επικυρώσει το αρχικό χρυσόβουλλο, και να παραχωρήσει ένα ακόμη σημαντικό κείμενο προνομίων, με το οποίο απαλλάσσονταν από το κομμέρκιο (εμπορικό φόρο) όχι μόνο οι Βενετοί, αλλά και οι έμποροι του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους, στις συναλλαγές τους με τους πρώτους.⁴⁰ Πράγμα που,

³⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1978-2000, σελ 62

³⁸ Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, Έκδοση: Ερευνητικό εργαστήριο διαχείρισης πολιτισμικής κληρονομιάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Πολιτισμικής τεχνολογίας και επικοινωνίας, ερευνητικό έργο ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ – ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, 2006, σελ 94-95

³⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1978-2000, σελ 62

⁴⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε., Αθήνα, 1978-2000, σελ 62

φυσικά, ενίσχυσε κατά πολύ την προνομιακή θέση των Βενετών, και κατακρήμνισε την βυζαντινή εμπορική δραστηριότητα. Τα πρώτα αποτελέσματα των καταστροφικών χρυσόβουλων των προηγούμενων δεκαετιών άρχισαν να γίνονται αισθητά. Ο Μανουήλ Α' επιχείρησε να ναυπηγήσει και να συντηρήσει αξιόμαχο βυζαντινό στόλο με στόχο την απεξάρτηση από τις ναυτικές δημοκρατίες και την διεύρυνση των κινήσεων του. Όμως οι επιθέσεις των Νορμανδών την περίοδο 1147-1149 και η επεκτατική πολιτική του στην Ιταλία έκαναν αναγκαία την διατήρηση στενών σχέσεων με τη Βενετία και τις άλλες ναυτικές πόλεις. Έτσι, το 1148 ο Μανουήλ, ως ανταμοιβή της βοήθειας που παρείχε ο βενετικός στόλος έναντι των νορμανδικών επιθέσεων, επικύρωσε τις προηγούμενες συμφωνίες, και τις διεύρυνε με τρόπο τέτοιο, ώστε να συμπεριληφθούν σ'αυτά η Κρήτη και η Κύπρος. Με τις νέες προσθήκες στις υπάρχουσες συνθήκες, η επιρροή των ενετών επεκτάθηκε σε κάθε σημείο της ανατολικής μεσόγειου. Σειρά μετά τους Βενετούς, είχαν το 1115 οι Γενουάτες που απέκτησαν προνόμια ανάλογα των Πιζάνων και άρχισαν να εμφανίζονται όλο και συχνότερα πέραν της Κωνσταντινούπολης, και στις υπόλοιπες βυζαντινές επαρχίες. Προνόμια τα οποία ενισχύθηκαν και από την νέα συνθήκη του 1169. Η συνεχής αυξανόμενη παρουσία και επιρροή των Ιταλών έμπορων στις διάφορες επαρχίες, λιμάνια και θάλασσες της αυτοκρατορίας οδήγησαν στην αγανάκτηση του λαού με αποτέλεσμα οι σχέσεις μεταξύ Βυζαντινών και των ιταλικών ναυτικών πόλεων να είναι εξαιρετικά τεταμένες από το 1171 ως το 1185. Η κόντρα κορυφώθηκε όταν, στις αρχές του 1171 μετά από σχετική απαγόρευση της ενετικής ηγεσίας διακόπηκε το εμπόριο με την αυτοκρατορία και οι Βενετοί επιτεθήκαν εκ νέου έναντι της Γενουατικής παροικίας στην Κωνσταντινούπολη. Με την κατάσταση που είχε δημιουργηθεί μέσω της παραχώρησης προνομίων, οι ιταλικές ναυτικές πόλεις ανταγωνίζονταν η μια την άλλη για το ποια θα μονοπωλεί την εύνοια του Βυζαντίου, ενώ συνάμα εχθρεύονταν το ίδιο το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος προκειμένου να διασφαλίσουν τα εμπορικά τους προνόμια. Το Βυζάντιο ήταν πλέον δέσμιο. Το γεγονός αυτό επέφερε την δικαιολογημένη αντίδραση του Μανουήλ Α'. Ειδικότερα όταν οι Βενετοί αρνήθηκαν να επανορθώσουν, όπως ζητούσε ο αυτοκράτωρ, δόθηκε εντολή στις αρχές των διάφορων πόλεων να φυλακιστούν οι Βενετοί έμποροι και να δημευτούν οι περιουσίες τους. Σύντομα όμως οι Βενετοί απάντησαν με αντίποινα για την πράξη του αυτοκράτορος, στέλνοντας τον στόλο τους να λεηλατήσει τα νησιά και τα παράλια. Το Βυζάντιο απουσία στόλου δεν μπορούσε να αμυνθεί και να περιορίσει τις επιθετικές ενέργειες των θαλάσσιων επιδρομέων. Η κατάσταση αυτή ξεσήκωσε τον λαό της πρωτεύουσας ο οποίος σε αντίδραση προέβη στην σφαγή του 1182, μια ημέρα ορόσημο στην όλο και αυξανόμενη δυσπιστία και διάσταση ανάμεσα στο Βυζάντιο και την Δύση. Ωστόσο, το Βυζάντιο είχε ανάγκη την Βενετία για την θαλάσσια άμυνα του κράτους, οπότε παραιτήθηκε από κάθε προσπάθεια αντίστασης, λόγω της αδυναμίας του. Έτσι το 1187 παραχώρησε ένα καινούριο χρυσόβουλλο στους Βενετούς. Η νέα συμφωνία προέβλεπε ακόμη ότι σε περίπτωση επιθέσεως κατά της βυζαντινής αυτοκρατορίας οι Βενετοί υποχρεούταν να διαθέσουν στόλο, 40 -100 πλοίων, προς ενίσχυση της αυτοκρατορίας που διέθετε σχεδόν τον ίδιο αριθμό πλοίων εκείνη την εποχή. Ενώ σε αντιστάθμισμα αυτής της κίνησης το 1192, επικυρωθηκαν και αυξήθηκαν τα προνόμια της Πίζας και της Γένουας. Η βυζαντινή εξάρτηση κυρίως για την θαλάσσια άμυνα από τον ενετικό στόλο, παρέμενε όπως φαίνεται από τα παραπάνω ένα πολύ σημαντικό ζήτημα το οποίο περιόριζε τις κινήσεις της αυτοκρατορίας η οποία ήταν ανήμπορη να διαφυλάξει με τα λίγα πλοία που διέθετε το σύνολο των επαρχιών της, οι οποίες ήταν σχετικά απομακρυσμένες και περιβαλλόμενες από θάλασσες. Ακολούθησε ακόμη ένα χρυσόβουλλο το 1198 προς τους Βενετούς, το οποίο ήταν και το τελευταίο πριν την Δ' σταυροφορία.

Οι ανεξέλεγκτες πλέον ναυτικές δημοκρατίες, μάχονταν για κυριαρχία στην ανατολική μεσόγειο με κάθε μέσο, σε κάθε σημείο και ευκαιρία. Πιζάνοι, Γενουάτες, Βενετοί συχνά συγκρούονταν σε βυζαντινά εδάφη με την αυτοκρατορία να στέκει απλώς παρατηρητής αδυνατώντας να εξασφαλίσει την ασφάλεια της. Η Βενετία ωστόσο ήταν αδιαμφισβήτητη η πιο ωφελημένη πόλη. Πράγματι, από τα μέσα κυρίως του 12 αιώνα, παρατηρείται μια συγκροτημένη και ζωνρή εμπορική δραστηριότητα των Βενετών στην ανατολική μεσόγειο γενικά, και πιο συγκεκριμένα στην βυζαντινή επικράτεια.

Σημαντική είναι και η επισήμανση ενός άλλου είδους εμπορίου (που διεξάγονταν από τους Βενετούς), που η έκταση του δεν μπορεί να εκτιμηθεί με ακρίβεια. Πρόκειται για την εξαγωγή ελληνικών προϊόντων στην Αλεξάνδρεια. «Συγκεκριμένα όμως, για το Βυζάντιο, μεγαλύτερη ίσως σημασία είχε η διείσδυση των βενετών στο εσωτερικό, τοπικό εμπόριο».⁴¹ Η διείσδυση αυτή των Ιταλών εμπόρων στην βυζαντινή οικονομία είχε «αρνητική επίδραση» στην διαδικασία της εγχώριας εμπορικής δραστηριότητας και στην συμμετοχή των Βυζαντινών στην αντίστοιχη διεθνή.⁴² Οι υπήκοοι των ιταλικών πόλεων εκτόπισαν τους βυζαντινούς από περιοχές που εδώ και αιώνες κυριαρχούσαν οικονομικά. Το σοβαρότερο αποτέλεσμα της οικονομικής αυτής εισβολής, ήταν η ανασφάλεια που δημιουργούσε στους Βενετούς η συνεχώς μεταβαλλόμενη πολιτική των Βυζαντινών, η οποία σε συνδυασμό με τη σπουδαιότητα του βυζαντινού χώρου για τις ευρωπαϊκές εμπορικές διόδους, αποτέλεσε μια από τις σημαντικές αιτίες για την κατάληψη της Κωνσταντινουπόλεως το 1204. Ήδη αν ανατρέξει κάποιος πίσω στο 1111 θα παρατηρήσει ότι η απονομή ή ανανέωση προνομίων γίνονταν συχνά μετά από επιθέσεις των ναυτικών πόλεων στα βυζαντινά παράλια κυρίως υπό την μορφή πειρατικών επιδρομών. Έτσι όπως παρατηρεί και η Αρβελέρ: «οι διμερείς συνθήκες που υπογράφει το Βυζάντιο με κάθε ιταλική ναυτική δημοκρατία αποβλέπουν στη λήψη αντιπειρατικών μέτρων και στην εξασφάλιση της ναυτιλίας μόνο χειροπιαστό αποτέλεσμα της πολιτικής αυτής μένει τελικά η αποικιοποίηση της βυζαντινής θαλάσσιας επικράτειας».⁴³

Δ' Σταυροφορία

Το 1201 με την έναρξη της Δ' σταυροφορίας η αυτοκρατορία θα αντιμετώπιζε σίγουρα τη μεγαλύτερη πρόκληση που είχε αντιμετωπίσει μέχρι τότε. Ήδη νωρίς άρχισε να διαφαίνεται ότι η σταυροφορία δεν εξυπηρετούσε τα θρησκευτικά κίνητρα για τα οποία ξεκίνησε αλλά τα συμφέροντα ισχυρών παραγόντων της δύσης όπως ο Πάπας, ο Δόγης και οι σταυροφόροι ευγενείς. Αρχικά η συγκέντρωση των σταυροφόρων θα γίνονταν στην Βενετία τον Ιούνιο του 1202 και από εκεί θα κατευθύνονταν στους Αγίους Τόπους. Ήδη όμως στις 25 Απριλίου 1203 είχε πια αποφασισθεί ότι η σταυροφορία θα ανακατευθύνονταν προς την Κωνσταντινούπολη. Σημαντικός παράγοντας για την αλλαγή σχεδίου, ήταν ο Αλέξιος και οι δελεαστικές υποσχέσεις που πρόσφερε στους σταυροφόρους προκειμένου να ανακαταλάβει τον θρόνο της Πόλης. Ενώ στο πρόσωπο του οι Βενετοί έβλεπαν το κατάλληλο άτομο μέσω του οποίου θα μεγιστοποιούσαν την επιρροή τους στην οικονομική ζωή του Βυζαντίου. Επιπλέον, θα κατόρθωναν να μετατρέψουν κάποιες εμπορικές σχέσεις μεταξύ αυτών και της Ανατολής σε μονοπώλιο με τεράστια οφέλη. Η αίγλη του Βυζαντίου από τα συσσωρευμένα πλούτη λόγω του εμπορίου (κυρίως θαλάσσιου) ασκούσε απίστευτη γοητεία στους ηγέτες και τους λαούς της δύσης. Όπως αναφέρει και η Αρβελέρ, οι άνθρωποι της εποχής πίστευαν ότι: «Στο κέντρο του κόσμου της παγκόσμιας αυτοκρατορίας (Βυζαντίου) βρίσκεται η Μεσόγειος, συνδετικός κρίκος της οικουμένης που υπακούει στην Κωνσταντινούπολη και που χάρη στην αυτοκρατορική θαλασσοκρατία γνωρίζει την ευπραγία που χαρίζει η «Pax Byzantina»».⁴⁴ Πράγματι, όταν οι σταυροφόροι έφτασαν εμπρός στα τείχη της πόλης, συμφώνα με τις αναφορές του Γοδφρείδου Βιλλεαρδουίνου: «Δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι υπήρχε στον κόσμο τόσο οχυρή πόλη. Είδαν τα υψηλά τείχη, τους ισχυρούς πύργους, που την περιέβαλλαν, τα θαυμάσια παλάτια, τις μεγάλες εκκλησίες, που ήταν τόσες πολλές ώστε κάποιος δεν θα το πίστευε αν δεν τις έβλεπε με τα μάτια του. Το μήκος της, το πλάτος της έδειχναν πως

⁴¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 62- 64

⁴² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 65

⁴³ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 132

⁴⁴ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 123

ήταν Βασιλεύουσα»⁴⁵. Έτσι, τον Μάρτιο του 1204 υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ των Δυτικών που προκαθόριζε την διανομή των εδαφών που θα λάμβανε χώρα μετά την κατάληψη της Πόλης. Η συμφωνία αυτή προέβλεπε την εκλογή Λατίνου αυτοκράτορα, και πατριάρχη, εκ των οποίων ο ένας θα ήταν σταυροφόρος και ο άλλος Βενετός αντίστοιχα. «Ο αυτοκράτωρ θα κρατούσε το ένα τέταρτο της βυζαντινής αυτοκρατορίας, ενώ τα υπόλοιπα $\frac{3}{4}$ θα διανεμόνταν εξ ίσου ανάμεσα στους σταυροφόρους και στους βενετούς». Η επερχόμενη νίκη συντελέστηκε λίγο αργότερα και πράγματι «Στις 9 Μαΐου έσπευσαν στην αγία σοφία νέο δικό τους αυτοκράτορα τον κόμητα της Φλάνδρας Βαλδουίνο... η βυζαντινή αυτοκρατορία είχε καταλυθεί».⁴⁶

Μετά το 1204

Μετά την κατάληψη της Πόλης, παρέμενε για τους σταυροφόρους η κατάκτηση και διανομή των εδαφών της βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η Βασιλεύουσα κατανεμήθηκε όπως είναι γνωστό μεταξύ Βαλδουίνου και δόγη της Βενετίας : «ο Βαλδουίνος έλαβε τα 5/8 και ο Ερρίκος Dandolo τα 3/8». Από την διανομή αυτή περισσότερο από όλους επωφελήθηκε η Γαληνότατη Δημοκρατία, οι ηγέτες της οποίας γνώριζαν καλύτερα τη γεωγραφία του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους και επέλεξαν περιοχές στρατηγικού ενδιαφέροντος για την προάσπιση και την διεξαγωγή του εμπορίου. «Διεκδίκησαν λιμάνια της Αδριατικής, των νήσων του Ιονίου και του Αιγαίου, που αποτελούσαν φυσικούς σταθμούς στην εμπορική οδό προς την Κωνσταντινούπολη».⁴⁷ Πέραν αυτών των πλεονεκτημάτων, οι Δυτικοί μετά την άλωση της Πόλης επέτυχαν, σύμφωνα με τις παρατηρήσεις της Αρβελέρ, το άνοιγμα του Ευξείνου πόντου για τις ιταλικές ναυτικές πόλεις. Κατόρθωσαν έτσι την πρόσβαση στους δρόμους «του μεταξιού και των μπαχαρικών», δρόμοι που τότε είχαν περιέλθει στον έλεγχο των Μογγόλων. Έτσι την περίοδο όπου οι ναυτικές δημοκρατίες διευρύνουν τους ορίζοντες και το πεδίο δράσης τους μέσω θαλάσσης, οι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας «συρρικνώνονται και αγροτοποιούνται».⁴⁸ Την ίδια ημέρα όμως, με την πτώση της Κωνσταντινούπολης Έλληνες ευγενείς μεταφερθήκαν σε διάφορες περιοχές της αυτοκρατορίας δημιουργώντας ανεξάρτητα ελληνικά βασίλεια, τα οποία είχαν ως στόχο την ανακατάληψη της πόλης. Το 1261 ο Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγος, ηγήθηκε στην διαδικασία επανάκτησης της Πόλης, σκοπός που ικανοποιήθηκε με την είσοδο του Αλέξιου Στρατηγόπουλου στην Βασιλεύουσα.⁴⁹ Μετά την πανωλεθρία της Δ΄ σταυροφορίας που μεγάλη ευθύνη έφερε η Βενετία, οι Βυζαντινοί προκειμένου να «σταθούν στα πόδια τους» σύναψαν την Συνθήκη του Νυμφαίου με τους Γενουάτες, οι οποίοι επρόκειτο να απολαύσουν με την σειρά τους τα προνόμια που τους έδινε ο προσεταιρισμός της αυτοκρατορίας. Είναι σημαντικό να παρατήσκει κανείς ότι το Βυζάντιο διακατέχεται από μια ανικανότητα απεξάρτησης, για τον ανεφοδιασμό και την άμυνα του, από τις ιταλικές πόλεις. Παρά την ίδια του την κατάλυση από μια από τις ναυτικές πόλεις (Βενετία), λόγω της ανυπαρξίας αξιόλογου ναυτικού αναγκάζεται να προσεταιρισθεί κάποιες από αυτές. Με τη φυγή των περισσότερων Βενετών, ο εφοδιασμός της Κωνσταντινουπόλεως εξαρτιόνταν πλέον σε μεγάλο βαθμό από τους Γενουάτες. Οι τελευταίοι κυριάρχησαν στο εμπόριο όμως όσο αυξάνονταν η δύναμη τους, άρχισαν να εμφανίζονται και οι πρώτες διαφωνίες με τους Έλληνες. (Ο Μιχαήλ) εκδίωξε τους Γενουάτες και απομάκρυνε τον στόλο τους. «Παρ' όλα αυτά,... είχαν ακόμη ανάγκη ο ένας τον άλλον». Ο Μιχαήλ πάντως, μοιραία θα πρόσθετα, άρχισε διαπραγματεύσεις με την κύρια αντίπαλο του, την

⁴⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 37

⁴⁶ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 40-41

⁴⁷ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 76-77

⁴⁸ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 134

⁴⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 117

Βενετία αποβλέποντας σε μια συμφωνία μαζί της. Προκειμένου να συνεχίσει το παιχνίδι εξισορρόπησης δυνάμεων. Τον Απρίλιο του 1268 υπογράφηκε συνθήκη μεταξύ αυτοκρατορίας και Βενετίας. «Έτσι ο Μιχαήλ, έχοντας προσυπογράψει συνθήκες και με την Γένουα και την Βενετία, ήταν υποχρεωμένος να ακολουθήσει πολιτική προσεκτικού χειρισμού των δυο δυνάμεων, γιατί οι Βενετοί δεν θα παραιτούνταν ποτέ από την προσπάθεια να ανακτήσουν πλήρως την παλαιά προνομιακή τους θέση στην Κωνσταντινούπολη»⁵⁰. Μετά την ένωση της Λυών(1274), όμως, οι Ενετοί προσέγγισαν το Βυζάντιο προκειμένου να ανανεώσουν την συμφωνία του 1268. Έτσι, το 1277 παραχωρήθηκαν στους Βενετούς νέα προνόμια και χώροι προς εμπορική εκμετάλλευση στην Κωνσταντινούπολη και σε άλλες πόλεις της βυζαντινής επικράτειας.⁵¹ Ο Μιχαήλ με αυτές του τις ενέργειες κατάφερε να έχει έστω και βραχυπρόθεσμα πλεονεκτική θέση έναντι των δυο ιταλικών πόλεων, των οποίων τα συμφέροντα απειλούσε η μια παρουσία της άλλης στο ίδιο πεδίο εμπορικής δράσεως, χωρίς όμως να είναι ικανός να ανατρέψει την καθοδική πορεία που είχε ήδη επισφραγιστεί από το 1082. Κατά την Βασίλεια του Ανδρόνικου Β' πραγματοποιήθηκε η ειρήνευση της αυτοκρατορίας με τους Ενετούς. Το 1285 οι σχέσεις με την Βενετία φαίνεται να είχαν εξομαλυνθεί. Ωστόσο, το έτος αυτό εγκαταλείφθηκε κάθε ελπίδα ανάκαμψης της βυζαντινής ισχύος. Επιπλέον έλαβε χώρα η εθελούσια διάλυση του βυζαντινού στόλου που είχε ναυπηγηθεί την εποχή της ανακατάληψης της βασιλεύουσας. Η αποδιοργάνωση των ναυτικών δυνάμεων του κράτους, συνιστούσε ένα καταστρεπτικό μέτρο, καθώς άφηνε την αυτοκρατορία εκτεθειμένη και απροστάτευτη έναντι της ναυτικής ισχύος των ενετικών και γενοβέζικων στόλων, των οποίων η οικονομική κυριαρχία στην βυζαντινή επικράτεια επιτυγχάνονταν την ίδια περίοδο. «Ο Γρηγοράς και ο Παχυμέρης θεωρούν την διάλυση του στόλου ως μια από τις κυριότερες αιτίες της παρακμής του Βυζαντίου». Ο αντίκτυπος του γεγονότος αυτού ήταν τόσο σημαντικός που ακόμη και οι κάτοικοι της Πόλης ζήτησαν την επαναδημιουργία του στόλου, αναλογιζόμενοι την ανασφάλεια που είχε δημιουργηθεί στα πεδία του ανεφοδιασμού, του εμπορίου, της οικονομίας και της άμυνας. Οι άνεργοι ναύτες του στόλου στράφηκαν έπειτα στην πειρατεία, ναυτολογήθηκαν από τους στόλους των ναυτικών δημοκρατιών, ενώ πολλοί Γασμούλοι έγιναν αγρότες.⁵² Η πάλαι ποτέ κραταιά δύναμη της μεσογείου είχε μετατραπεί στα μέσα του 13ου αιώνα σε ένα αγροτικό ανατολικό κράτος που βασιζόταν στην ξηρά και τους περιορισμένους κατά τόπους πόρους της, αποκομμένο από την θάλασσα.

Παράλληλα, η όλο και αυξανόμενη εχθρότητα λόγω του ανταγωνισμού μεταξύ των ιταλικών ναυτικών πόλεων, οδήγησε το 1284 την Γένουα στο να καταστρέψει την Πίζα και με την υποβάθμιση αυτής, μόνο η Γένουα και η Βενετία μεσουρανούσαν τώρα στο μεσογειακό εμπόριο. Το Βυζάντιο φοβούμενο την Βενετία και δεδομένου τους δεσμούς που είχε η δυναστεία με την Γένουα, υπό τον Ανδρόνικο ευνοούσε διαρκώς περισσότερο τους Γενουάτες. Υποστηρίζεται συχνά ότι λόγω αυτής της συμπάθειας, ο αυτοκράτορας παραχώρησε την Ρωμανία στους Γενουάτες εμπόρους. Το Βυζάντιο εξαρτιόταν από την Γένουα για την ναυτική κυρίως άμυνα του. Ενώ επαναπαυμένος ο αυτοκράτορας έστρεψε την προσοχή του προς το ανατολικό και βαλκανικό σύνορο, δίνοντας περισσότερη σημασία στις υποθέσεις της στεριάς. Λίγο αργότερα λαμβάνουν χώρα δυο μεγάλοι Βενετο-Γενουατικοί πόλεμοι ένας το 1294 και ένας την περίοδο 1296 – 1302 όπου το Βυζάντιο ανήμπορο να ελέγξει τα πράγματα ακόμη και στα ίδια του τα εδάφη θα γίνει αμέτοχος παρατηρητής του πολέμου μεταξύ Γενουατών και Βενετών που

⁵⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 122-124

⁵¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 129

⁵² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 124

μερικές φάσεις του διαδραματίστηκαν έξω από τα τείχη της Πόλης.^{53 54} Το Ανατολικό ρωμαϊκό κράτος αποσύρθηκε έτσι εθελούσια από την διεκδίκηση του έλεγχου της θάλασσας και των εμπορικών διόδων, αφήνοντας και με τις ευλογίες του το δρόμο ανοιχτό στις ιταλικές πόλεις κράτη, το Βυζάντιο σε συνδυασμό και με τις πολυάριθμες κατά ξηρά απειλές εκ τότε θα εισέρχονταν σε μια μακρά περίοδο εδαφικής συρρίκνωσης και θα πάλευε για την επιβίωση του με περιορισμένους πόρους και ικανότητες. Το έτος 1302 ο βυζαντινός στρατός θα ηττηθεί στην πεδιάδα του Βαφέως στην μικρασιατική ενδοχώρα από τους Οθωμανούς, και τάχιστα θα καταλειφθεί από πλήθος εμίρηδων ενισχύοντας την ήδη έντονη τουρκική παρουσία και εγκατάσταση στην περιοχή. Η μακρά αυτή πορεία θα ολοκληρωθεί με την οριστική κατάλυση της κατακερματισμένης τότε αυτοκρατορίας που έλαβε χώρα με την κατάληψη της Κωνσταντινούπολης τον Μάιο του 1453 από τους Οθωμανούς.⁵⁵

Επίλογος

Από τα γεγονότα αυτά αποδεικνύεται περίτρανα η μεγάλη και διαχρονική σημασία της διατήρησης ισχυρού στόλου για την διασφάλιση του εμπορίου και την αποτροπή επιδρομών και εισβολών από αντίπαλα έθνη ή κράτη, αν το Βυζάντιο διατηρούσε ισχυρό στόλο όπως στο παρελθόν κατά τους Αραβο-Βυζαντινούς πολέμους, ακόμη και αν είχε παραχωρήσει όλα αυτά τα προνόμια στις ιταλικές ναυτικές πόλεις, σίγουρα, θα διέθετε ένα σημαντικό μέσο να αναδιαμορφώσει την κατάσταση υπέρ του, θίγοντας τις εμπορικές διόδους των αντιπάλων, και καταστρέφοντας τις διαπόντιες βάσεις ή δυνάμεις τους. Αντί αυτού η αυτοκρατορία ανέθεσε τον έλεγχο των σπουδαίων αυτών παραγόντων για την επιβίωση ενός κράτους και έθνους κατά συνέπεια, σε ξένα χέρια, τα οποία σύντομα, με την αυξανόμενη εμπορική ισχύ τους, χρηματοδότησαν την δημιουργία ισχυρού στόλου ο οποίος θα προστάτευε τα συμφέροντα τους οπουδήποτε ήταν αναγκαίο και θα στρέφονταν αν ήταν απαραίτητο κατά του ιδίου του ευεργέτη τους, της αυτοκρατορίας. Η δ' σταυροφορία, αποτέλεσε σημείο αναφοράς και αρχή του τέλους της γηραιάς και υπερχλιευτούς αυτοκρατορίας, ήταν το πλήγμα εκείνο από το οποίο το ανατολικό ρωμαϊκό κράτος δεν κατάφερε να ανακάμψει ποτέ πλήρως. Η απώλεια του θαλάσσιου ελέγχου και η ανάληψη του από τις ναυτικές δημοκρατίες, συνέβαλλε αποφασίστηκε όπως φάνηκε στην οικονομική κατάρρευση της αυτοκρατορίας και σταδιακά στην αγροτοποίηση της. Η βυζαντινή επικράτεια των τελευταίων αιώνων πριν την οριστική κατάλυση της αυτοκρατορίας από τους Οθωμανούς, κλονισμένη ανεπανόρθωτα από την δυτική επέμβαση, θα διατηρούσε ελάχιστα στοιχεία από την αίγλη των προηγούμενων αιώνων. Αίγλη που οφείλονταν κατά κύριο λόγο, στο εμπόριο και ειδικότερα την μέσω θαλάσσης διεξαγωγή του. Οι πληθυσμοί της αυτοκρατορίας θα ασχοληθούν με τις δραστηριότητες της υπαίθρου και θα εγκαταλείψουν την εμποροναυτική δραστηριότητα, δημιουργώντας μια πιο συντηρητική οικονομία που αποσκοπούσε στην κάλυψη βασικών αναγκών και τον εφοδιασμό των πόλεων με τα απαραίτητα (στο βαθμό που ήταν εφικτό). Συνάμα η απώλεια του στόλου υποβόηθησε την απόσχιση ή την απώλεια απομακρυσμένων επαρχιών μετά από επιθέσεις αλλόφυλων και επιτάχυνε την διαδικασία αποσύνθεσης της αυτοκρατορίας. Συνεπώς λαμβάνοντας υπόψιν την εξέλιξη των γεγονότων που ήρθαν ως απότοκα της απώλειας του θαλάσσιου ελέγχου, και κατ' επέκταση του εμπορίου και της άμυνας της αυτοκρατορίας με άμεση συνέπεια την οικονομική, εδαφική και πληθυσμιακή συρρίκνωση της, οι οποίες αναφέρθηκαν στο παρόν πόνημα, δεν θα ήταν αβάσιμο να υποστηρίξει κανείς ότι, τελικά ίσως η μυθική κερκόπορτα που αναφέρεται σαν αιτία της πτώσης της Βασιλεύουσας υπό των Οθωμανών, καταλύοντας την βυζαντινή επικράτεια, να μην ήταν η γνωστή πύλη στα τείχη της Πόλης, αλλά αυτή η απώλεια της θαλάσσιας ισχύος της αυτοκρατορίας που

⁵³ Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012, σελ 132

⁵⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 140-141

⁵⁵ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ', Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000, σελ 144

είχε δρομολογηθεί ήδη τέσσερεις αιώνες πριν, και η οποία είχε ήδη από τότε μεταστρέψει σταδιακά με αρνητική φορά την ίδια την φύση, το ποιόν και τις ικανότητες της γηραιάς αυτοκρατορίας.

Βιβλιογραφία

- Michael Phillip Scafuri, Byzantine Naval Power and Trade: The Collapse of the Western Frontier, Texas A & M University, 2002.

- Άννα Κομνηνή, Αλεξιάς, Έκδοση: Ερευνητικό εργαστήριο διαχείρισης πολιτισμικής κληρονομιάς, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Πολιτισμικής τεχνολογίας και επικοινωνίας, ερευνητικό έργο ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΠΙΣΤΗΣ – ΨΗΦΙΑΚΗ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑ, 2006.

- Ελένη Γλυκατζή – Αρβελέρ, Γιατί το Βυζάντιο;, Εκδόσεις Μεταίχμιο, Αθήνα, 2012.

- Νοβακόπουλος Μάριος, Μεσαιωνικές Διεθνείς σχέσεις, Βυζαντινό και Δυτικό σύστημα (1054-1180), ΙΝΣΠΟΛ, Μελέτη — 28/Β/17.

- Ηλίας Ηλιόπουλος, Ιστορία, Γεωγραφία και στρατηγική της Ναυτικής Ισχύος, εισαγωγή στις θεμελιώδεις έννοιες, Εκδόσεις: Οίκος Α.Α ΛΙΒΑΝΗ, Αθήνα, 2010.

- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – πρωτοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Ζ΄, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000.

- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Η΄, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000.

- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Βυζαντινός Ελληνισμός – μεσοβυζαντινοί και υστεροβυζαντινοί χρόνοι, τόμος Θ΄, Εκδοτική Αθηνών Α.Ε, Αθήνα, 1978-2000.